

Євген ЛУНЬО

САТИРИЧНА ВІЗІЯ МОСКОВСЬКО-КОМУНІСТИЧНИХ ЗАГАРБНИКІВ У ПОВСТАНСЬКИХ КОЛЯДКАХ

Розглянуто генезис і динаміку розвитку антимосковської сатири у повстанських колядках, її традиційну й новітню складову, виділено основні об'єкти сатиричного змалювання й осмислення. Також проаналізовано ідейно-сміслове наповнення, художньо-поетичні засоби та функціональну специфіку цієї сатири.

Ключові слова: політична фольклорна сатира, повстанські колядки, московські загарбники, комуністи, російська окупація.

© Є. ЛУНЬО, 2015

В ідейно-духовному забезпеченні збройної боротьби української нації за визволення з-під іноземного поневолення в усі часи важливу роль відігравала усна народна творчість [7, с. 5—6]. Особливо масштабно це проявилось в епоху ОУН та УПА [8, с. 38—31; 4]. Для успішної відсічі ідеологічного й морально-психологічного тиску загарбників влучною і дошкульною зброєю, найбільш доступною народові і якою він майстерно володів, стала уснопоетична сатира. У ХХ ст. вона розвинулася настільки плідно, що стала проявляти себе різною мірою фактично у всіх фольклорних жанрах, в тому числі й у календарно-обрядових: зокрема колядках і щедрівках.

У пропонованій статті маємо на меті розглянути генезис й динаміку розвитку антимосковської сатири у повстанських колядках, її традиційну й новітню складову, виділити основні об'єкти сатиричного змалювання й осмислення. Також проаналізуємо ідейно-сміслове наповнення, художньо-поетичні засоби та функціональну специфіку цієї сатири.

Повстанські колядки як жанр, з одного боку, повинні були зберігати свої традиційні ознаки і власності, щоб і надалі залишатися колядками. Водночас — відповідати на актуальні суспільно-політичні запити, що їх ставив перед українцями тогочасний історичний момент — розробляти тематику й проблематику національно-визвольної боротьби. Отже, повстанські колядки — це ті повстанські мотиви, що їх можна було органічно розвинути на основі язичницької та християнсько-церковної традиції.

Об'єктом сатиричного відображення й осмислення антимосковських повстанських колядок виступають репрезентанти комуно-російського поневолення. Позначені вони досить різноманітно й представлені у багатьох ракурсах. Усі ці антигерої у своїй більшості — узагальнені, збірні назви: вороги, комуністи, комуна, кати, енкаведисти, сексоти, грабіжники, голодранці, босяки, супостати, тирани та ін. Меншою мірою згадуються конкретно-історичні особи: Сталін, Хрущов, Молотов. Крім образів-персонажів зустрічаються сатиричні образи репресивних органів: НКВС, державно-партійна символіка: серп і молот, зірка.

Сатиричне опрацювання розгортається у трьох основних напрямках. Найперше розкривається сатиричне наповнення на лексико-семантичному та емоційно-експресивному рівні вже самого визначення: ворог, комуніст, кат, Сталін та ін. Далі са-

тирична конотація підсилюється й увиразнюється за допомогою відповідних означень: «кривавий», «лютій», «проклятий», «босий» та ін. Це один спосіб досягнення сатиричного ефекту — емоційно забарвлені картини злочинних дій ворогів: убивства, мордування, катування, грабежі, руйнування, плюндрування та ін. І на кінець — вороги виводяться зневаженими й осміяними внаслідок розгрому їх українцями: сотнями чи відділами УПА, підпільниками тощо.

Картини злодіянь московських ворогів представлені доволі чисельно й різноманітно, сповнені експресивності. Основна їхня функція — викликати зневагу до поневолювачів, що за законами воєнного часу аргументує необхідність їхнього знищення, спонукає повстанців безжально їх вбивати. Поряд із гнівною сатирою окремі образні картини розбитого повстанцями ворога за допомогою майстерно розгорнутого комічного ефекту дошкульно його висміюють, роблять у своїх очах приниженим, нікчемним, безсилим. І отже таким чином доводять, що комуністичних загарбників можна успішно громити, й українці його обов'язково переможуть. У цих двох планах — застосуванні гнівної й сміхової сатири — повстанські колядки уподібнюються з багатьма іншими жанрами повстанської пісенності. Це ще раз демонструє, як українці для боротьби з московською окупацією мобілізували й ефективно використовували усі свої духовно-культурні ресурси, в тому числі й календарно-обрядовий фольклор.

Водночас сатира повстанських колядок відзначається й певною своєрідністю, що впливає із жанрової специфіки останніх. Основна ідея християнських колядок — радісне сповіщення про народження Спасителя, що прийшов у світ спасти людей від гріха, а також від нещастя, терпіння і мук. За прикладом трьох біблійних царів-мудреців колядники теж вшановують Христа, і при цьому звертаються до нього з різними проханнями. У давніх колядках прагнуть щастя, здоров'я, многих літ життя, достатку, приплоду та ін. У повстанських колядках, виходячи із їхнього суспільно-політичного характеру, до Бога звертаються, щоб звільнити їх від московсько-комуністичної неволі. При цьому теж можна говорити про певну пов'язаність з колядною і з біблійною традицією про неволю, гоніння й муки. У народному середовищі було добре відомо описані у

Святому Письмі муки ізраїльтян у єгипетській неволі та вавилонському полоні. В апокрифах досить широко представлені гоніння первісних християн. Апокрифічні колядки у низці мотивів змальовують поневір'яння і втечу святої родини від переслідувачів — воїнів Ірода. В непоодиноких випадках в колядках зустрічаються й фактично великодні мотиви про хресні муки Ісуса Христа [5, с. 62, 67].

Тому-то, опираючись на давніші традиції, повстанські колядки продовжують органічно їх розвивати у проекції на нові, сучасні суспільно-політичні реалії. Потужний сатиричний як гнівний, так і сміховий струмінь інтерпретації ворогів виводиться із реального відображення окупаційної дійсності й також викликаний сподіваннями, що Господь, почувши про масштаби зла, усі викликані ним жажіття, неодмінно його, це зло, переможе. Водночас, виходячи із сакральної специфіки жанру колядок, присутня у них ідея розмови з Богом, віра в Його всесильність і справедливість сповнює українців усвідомленням, що Господь на їхньому боці й допоможе їм здолати зло, звільнитися з неволі. При цьому також спостерігаємо цікаве оригінальне явище, коли колядка інтегрується з молитвою — жанром безпосереднього і найбільш ефективного спілкування з Богом:

*Молим тебе, Божая Мати,
не дай всім нам пропадати [6, с. 388].*

У деяких колядках констатується, що просьби й молитви людей подіяли до такої міри, що навіть сам Ісус стає до бою поряд з повстанцями:

*І Христос маленький
виступає з ними —
мститься грізно за неволю
над катами злими [6, с. 367].*

Специфіка сатири повстанських колядок полягає ще й в часовій регламентації побутування жанру. Упродовж різдвяного посту Пилипівки а частково й до завершення різдвяного циклу 15 лютого Стрітінням колядки, відсуваючи на задній сплани інших жанрів, своїм інтенсивним побутуванням монопольно привертають увагу народного виконавчого потенціалу. При цьому активно зосереджують увагу на сприйнятті й осмисленні свого ідейно-художнього змісту, зокрема й його сатиричного компоненту.

Чи не найбільш чисельним позначенням московських загарбників у колядках виступають лексеми

«комуніст», «комуна», і звідси багатим та цікавим є їхнє сатиричне розпрацювання.

У кожному конкретному випадку висміювання комуністів відбувається комплексно, із своєрідним поєднанням різних художніх засобів і прийомів. Для прикладу розглянемо це у колядці «Сотня в Суходолі» [6, с. 377]. Повстанці просять Бога а також святого Миколая вигнати комуністів із свого краю. Сповнені віри у Господню опіку й допомогу, воєнки УПА успішно громлять ворога. І тут цей розбитий ворог в'їдливо висміюється: «Утікали комуністи як від вовка вівці».

Позначення «комуністи» є збірним, узагальненим поняттям, що очевидно охоплює усю повноту окупантів: військо, карально-репресивні органи, партійно-державну адміністрацію та ін. Конкретно-історичні реалії того часу вже саме слово «комуністи» сповнили в українському середовищі різко негативним, зневажливо-презирливим як семантично-понятійним, так і емоційно-експресивним смислом. В українській народно-сатиричній естетиці воно вже від початку московсько-комуністичного загарбання України 1918 р. чисельно присутнє як об'єкт [13, с. 15], а також неодноразово виконує функцію негативного означення: «Злий неначе большевик» [11, с. 33], «Проситься, як комуніст обуха»¹, «Підліший навіть від комуніста»².

І далі в аналізованому творі сатирична конотація слова «комуністи» гнівно-зневажливого характеру підсилюється предикатом, тобто дією, яка доповнює сатиричне звучання ще й сміховим компонентом. Констатація, що комуністи утікали від сотні УПА, бере їх на глум як боягузів, слабаків, які звикли демонструвати «героїзм» хіба що перед мирним беззбройним населенням. І знову ж таки, аби ще більше покрити з комуністів, фольклорний автор гіперболізує їхню втечу за допомогою фразеологічного звороту — народного порівняння «як від вовка вівці». Цей художній прийом не лише посилює через кумедну образну картину сміхотворність предикату «утікали», але ще більше глузує з самих комуністів, зіставляючи їх з вівцями. У народній словесності, особливо у пареміях образ вівці досить поширений,

і там вона серед іншого наділена негативними зневажливо-сміховинними рисами: пасивна, слабодуха, несмілива, дурна, ляклива, полохлива [1, с. 225—227]. Окрім того у «Галицько-руських народних приповідках» І. Франка вівця ще й блудна, паршива, замотиличена — тобто хвора, немічна, також нездатна до самостійності, безвольна приречена жертва [2, с. 281—283]. Отож, будучи в образний спосіб наділені усією гамою цих зневажливо-принизливих овечих ознак, комуністи стають ще жалюгіднішими, ще більше виставляють себе на в'їдливий нищівний сміх.

Варто зазначити, що вислів «комуністи утікають» у повстанській фольклорній поезії набув статусу певного поетичного кліше, яке у різних варіантах застосовується у низці інших творів. Зокрема його варіант зустрічаємо у колядці «Нова радість стала»:

*Комуна втікала,
Ліси ся хилили [12, с. 28].*

Тут сатиричну експресію втечі комуни підсилюється й увиразнюється за допомогою змалювання відповідної реакції природи. Цей традиційний для фольклорного художнього арсеналу творчий прийом характеризувати й оцінювати особи, явища, події через реакцію на них природи, у нашому конкретному випадку, аби уповні розкрити його поетичну функцію, розглянемо дещо ширше. Зазвичай у народній пісенності природа механічно реагує на певні дії, здебільшого — подих вітру, у меншому кількісному чи об'ємному вимірі й більш адекватно: трава хилиться, листочок тремтить, дерева гнуться, верби шумлять. Тим часом від втечі комуни гнеться навіть не один, а ціла множина лісів. Отож наскільки гіперболізовано стрімкою, безладною, панічною, повальною повинна бути ця втеча, аби здійняти вітер, що хилить цілі ліси. Звідси тожможно силі вітру збільшується і художньо-емоційний рівень сатиричного сприйняття розгромленої і вигнаної комуни.

Сатиричний ефект висміювання розбитої упівцями комуни в одній з колядок в оригінальний спосіб підсилюється ще й комічною картиною Стаїна:

*Стаїн з злоти вуса рве, бо УПА комуни б'є
[6, с. 363].*

У повстанському середовищі московський державний і партійний очільник був одним з найпоши-

¹ Записи фольклорної політичної сатири малих жанрів Євгена Луця. Домашній архів Євгена Луця у Яворові.

² Записи фольклорної політичної сатири малих жанрів Євгена Луця. Домашній архів Євгена Луця у Яворові.

реніших об'єктів сатири. Возведений пропагандою до абсурду культ особи Сталіна вже сам по собі сприймався комічно, а звідси через прийом контрастного протиставлення побільшував й увиразнював його сатиричне представлення у повстанському фольклорі. Якщо зі злості рве собі вуса звичайна людина, то цей художній образ викликає сміх, проте не сатиричний, а всього лише гумористичний. Та коли це робить Сталін, то в народному сприйнятті це викликає сміх сатиричний, зневажливий. Адже він головний призвідець і виразник усіх лих, що несуть українцям московські загарбники.

Хоча колядка говорить про злість Сталіна, та насправді він шаленіє й таким чином виставляє себе на посміховище від безсилля. Бо ж його комуна безсила протистояти УПА. Таким чином, за законом художнього синкретизму безсилля Сталіна й комуни взаємодоповнюються й взаємопідсилюються й таким чином творять оригінальний, сатирично насичений образ комуни з її очільником.

У колядці «В Чорному лісі весело живеться» повстанці «більшевію гаратають» [6, с. 380]. Тут бачимо, як повстанська сатира завдяки творчому пошуку вдало урізноманітнює свої виражальні засоби і таким чином освіжає, робить більш дошкульним висміювання московських окупантів. Слово «більшевія» — словотвірний неологізм, очевидно, для вираження за аналогією із словом «комуна» збірного, узагальненого значення від слова «більшовики». Та основна його функція поетична, бо ж кожен неологізм в художньому аспекті концентрує й загострює на собі увагу реципієнта. Так само викликає подібну поетичну дію й лексичний діалектизм «гаратати», що означає «бити». Та звуконаслідувальне виникнення цього діалектизму розширює його лексико-семантичне значення — бити сильно, гучно, щоб аж луна йшла. Отже, «гаратають» — означає, що завдають московським ворогам нищівного удару, розбивають вщент. А цілковито знешкоджений ворог вже не грізний, не шкідливий, а у своїй ганебній поразці лише смішний.

Ще одне образно-поетичне вирішення, що посилює сатиричну інтерпретацію комуни — це твердження, що звільнити рідну землю на молитву С. Бандери допоміг новонароджений Ісус:

*А Степан Бандера
На се споглядає,*

*Здоймив руки до Ісуса,
Ісуса благає:*

*— Ісусе мій милий!
Я тебе благаю,
Поможи ми сю комуна
Вигнати із краю [12, с. 28].*

Як бачимо, на боці українців у ненависному сприйнятті московських загарбників стоїть сам Бог. Тут маємо приклад, непоодинокій у колядках, коли сатирі задля її більшої ефективності надається сакральної мотивації. У сприйнятті народу злочини поневолювачів, що:

*Закували у кайдани
Нашу неньку Україну.*

*В кайдани кували,
На хрест розпинали,
Люд невинний тисячами
В сирю землю закопали [12, с. 28].*

своїм диявольським людиноненависництвом спрямовані не лише проти людей, а й проти самого Бога. Тому-то Господь і підтримує українців у їхній боротьбі і в чудесний спосіб допомагає здолати багатократно сильнішого ворога.

В одному з варіантів «Бог Предвічний» ще один оригінальний для повстанських колядок художній прийом для зневаги й дошкульного висміювання московських поневолювачів — використання метафори «здирати шкіру»:

*З комуни шкіру здирають
Повстанці УПА [6, с. 376].*

На перший погляд, якщо сприймати цей вислів по-верхово, у прямому значенні, то в поетичному плані він сприймається як невдалий, що своїм відвертим натуралізмом виставляє у непривабливому ракурсі самих українських повстанців. Та щоб досягнути справжнє ідейно-сміслову й художню навантаження аналізованої метафори у нашому конкретному прикладі, слід простежити її генезис.

Поширена в українському фольклорі приказка, тобто образний, вживаний у переносному значенні стійкий вислів «Дерти шкіру», варіанти «Дерти живцем шкіру», «Дерти (різати) паси зі шкіри» виводиться з історичних реалій — одного з видів середньовічних тортур — дерти зі шкіри жертви паси. Про ці тортури українські історико-героїчні перекази роз-

повідать у мотиві «з гайдамаків живцем здирають шкіру» [14, с. 278]. Та в народному середовищі вислів вживається власне як приказка із головним значенням: найвищого ступеня експлуатація, визиск або грабунок [3, с. 448], а також із другим значенням — люті фізичні муки, тортури [15, с. 70].

Стосовно вживання цього вислову в аналізованому тексті, то тут він, на нашу думку, викликає художню інтригу — в якому саме розумінні його сприймати, і цим ще більше загострює до себе увагу, мобілізує творчі зусилля для його художнього розкодування. До певної міри можна вважати, що йдеться про друге образне значення — за законами воєнного часу, завдати комуністам фізичних мук, а точніше — помститися, відплатити їм їхньою ж монетою. Тим більше, що й спонукають до цього представлені у тексті картини злодіянь ворогів: «Колиска світу — в крові, гвалтів-горя серця повні...», загарбник «мордує, палить, змітає».

Та все ж доміантним є переносне, що стосується духовної й морально-етичної площини, функціонування даного вислову. При чому, тут він набирає нового, оригінального смислу, що в особливий спосіб підключається до сатиричного викриття московських окупантів. Виводиться цей смисл з первинного, найбільше поширеного й найміцніше пов'язаного з даним висловом асоціативного зв'язку — шкіру здирають з тварин. Звідси, виходячи з контексту, вже на основі образних асоціацій цими тваринами вважаються комуністи чи якась потворна bestія — комуніст. Таким поетично-асоціативним моделюванням цим останнім, як тваринам, відмовлено не лише у якихось найменших духовно-моральних якостях, а й взагалі у праві називатися людьми. Попри людську подобу їх уподібнюється із лютими хижими звірами, що без найменшої жалості пожирають свою здобич.

Водночас художнє розкодування образної картини «з комуни здирають шкіру» розкриває ще один план — комічний. Тут простежується давня вояцька традиція морального приниження, висміювання ворога, особливо перед боєм виведення його з психоемоційної рівноваги за допомогою різноманітних словесних дражнінь, обзивань, погроз. Один з відомих прикладів — славнозвісний лист запорожців турецькому султану. Саме такі нотки виразно простежуються в аналізованій нами метафорі й викликаній нею сюрреалістичній картині. Йдеться, аби

познущатися з ворога, а також розвеселитися самому, піднятися на душі через бодай уявну перемогу над цим ворогом.

Додамо, що використання метафоричного мотиву «здирати шкіру» у повстанській пісенній сатири не поодинокі. Наприклад, в одній з пісень на високоемоційному сміховому рівні українці нахваляються зняти шкіру зі самого Сталіна:

*Як настане якийсь рух —
Спустим Сталінові дух,
З нього шкіру обідрем,
На паркані розіпнем.*

Приспів:

*Лівая, правая,
Смерть його кровавая,
На паркані розіпнем.*

*Висить шкіра один день,
Висить шкіра другий день,
А як третій день настав —
Якийсь лихий шкіру вкрав.*

Приспів:

*Лівая, правая,
Смерть його кровавая,
Якийсь лихий шкіру вкрав.*

*Лежить шкіра у вапні —
Будуть чоботи мені,
Ще й черевики для рідні —
Хай здихають москалі.*

Приспів:

*Лівая, правая,
Смерть його кровавая,
Хай здихають москалі³.*

Сатиричне опрацювання лексем «комуніст», «комуна» надзвичайно потужне й об'ємне у всій повстанській пісенності, та у повстанських колядках воно має ту специфіку, що розгортається у сакральному полі як контрастна бінарна опозиція до божественних всеперемагаючих ідей добра, світла, щастя, радощів. У протистоянні з ними московсько-комуністичні сили зла в особливий спосіб увиразнюють свою нікчемність й цілковиту історичну безперспективність.

³ Записав Євген Луцько 17.03.1996 р. у м. Новояворівськ Яворівського р-ну Львівської обл. від Кондри Василя, 1936 р. н. Домашній архів Євгена Луцька у Яворові.

У колядці «Гей, що нам, браття, нині робити?» комуністів зображено сказаними:

*Тут партійні казяться,
хоча й тіні бояться* [6, с. 365].

Відомо, що сказ — важка смертельна недуга тварин, передовсім собак, рідше котів, вовків. лисиць та ін., а від них може передаватися й людям. Її симптоми проявляють у цілком неконтрольованій буйній і агресивній поведінці. Єдиний спосіб уникнути шкоди від сказаних тварин — знищити їх. Жахливі й криваві діяння російсько-комуністичних загарбників цілком вмотивовано підлягають метафоричному окресленню «казяться». За допомогою цього художнього засобу через асоціативне уподібнення із сказаними собаками викликає найвищого ступеня огиду й зневагу до ворогів, а також переконливо аргументується необхідність і неминучість обов'язкового їх знищення.

Завдання сатиричного відображення й осмислення московських загарбників повстанські колядки успішно вирішують й за допомогою образного позначення «кат». У текстах воно чисельно присутнє у низці різноманітного тематичного й експресивного наповнення виразах: «катів Ірод наставляє», «там сидить Сталін-кат», «катів впень рубаймо», «з хат женуть усіх катів», «смерть тобі, кате!», «зродились до ката ненависть завзята, кара і гнівний проклін» та ін.

У сатиричному аспекті це слово несе у собі досить змістовне й багатогранне ідейно-смісловне та художнє навантаження. У широкому контексті його лексичне значення охоплює і вороже військо, і окупаційну адміністрацію, і взагалі цілу московську імперію з усіма її засобами й методами агресії; кайданами, тюрмами, брехливою пропагандою тощо.

У естетичній системі народнопоетичної антимосковської сатири образ ката зустрічається не вперше, автор вже його ширше аналізував у статті «Сатирична рецепція царської Росії у стрілецьких піснях» [10], а тому тут лише коротко простежимо його генезис, окреслимо виражальний потенціал і семантичну наповненість.

У правовому прагматичному сенсі суспільство потребує особи для виконання покарань, в тому числі й смертних вироків. Але з іншого, гуманістичного погляду воно ставиться з моральним і естетичним

осудом до людини, яка вбиває іншу людину не у відкритому рівному герці, а вже обезвладнену. Тим більше, коли таким чином заробляють собі на життя. Особливо ганебним і огидним таке заняття сприймалося відносно козацького кодексу лицарства, і саме тому на Січі, як вказують дослідники, роботу ката доручали виконувати іншим злочинцям [16, с. 153]. Крім страти, в обов'язки ката входило і тортувати, завдавати болю знову ж таки безборонній людині.

І ось коли цим словом обізвати якусь людину, це значить наділити її всією отією неславою, осудом, огидою і таким чином надзвичайно дощукливо принизити, осміяти. Але коли таким словом номінують цілий народ, усю державу, то сатиричний ефект сприймається крізь призму його множинного, узагальнюючого, типізуючого охоплення об'єкта, і тому ще більше посилюється, навіть можна сказати, доходить до свого абсолютного вираження. Адже, коли знеславлення спрямоване на одну особу, то суспільство, якого вона є представником, може відсторонитися від неї за принципом «у сім'ї не без виродка». Але якщо зневага адресована усьому суспільству, то уникнути її неможливо.

Об'ємна деструктивна поетика слова «кат» створюване нею обширне негативне психоемоційне поле навколо об'єкта змалювання на рецептивному рівні доповнюється ще й надзвичайно короткою, а тому динамічною і влучною формою цього слова.

Попри те, що визначення «кат» вже само в собі володіє надзвичайною сатиричною потугою, якою досить доткливо зневажає московсько-комуністичних займанців, його виражальні можливості також поглиблюються й увиразнюються за допомогою контексту. Так епітет «лютий» проводить художню вмотивовану, хоча й з логічної точки зору непотрібну градацію психічних і моральних ознак ката і вказує, що у даному випадку йдеться про найгірші, і цим ще більше підсилює увесь його негатив.

Далі за допомогою образних картин констатуючого характеру вказується справжня мета, а також конкретизується і перелічується уся діяльність катів. При цьому конкретизація сприяє удостоверенню сказаного, а перелічення робить враження повноти, вичерпності сказаного. Водночас це полегшує уявлення усіх злодіянь ворога і загострює психоемоційну на них реакцію.

У двох повстанських колядках на позначення ворогів вжито слово «супостати». В обох випадках вони представлені у чітко вираженому сатиричному ракурсі. В одному творі супостати жалюгідні й смішні у своєму страху перед неминучим покаранням за скоєні злочини:

*Дрожать правди супостати,
Бо прийшов вже час розплати⁴.*

В іншому тексті — їх голосним категоричним окриком проганяють з країни немов собак:

Супостати — геть з країни [6, с. 389].

Цей старослов'янізм був рідковживаним як у тогочасній фольклорній мові, так і в живому народному мовленні. Почерпнутий із книжної мови попередніх віків, він не кожному був зрозумілим. У середовищі споживачів фольклору далеко не усім було відомо, що «супостат» означає «ворог», «недруг», «супротивник», «негідник», «мерзотник». Отож відповідне й цілком вмотивоване використання його у колядках було оригінальним й ефективним художнім прийомом, що заінтригував своїм новаторством за формулою «нове — як забуте старе».

Також це спонукало до співтворчого акту по розкодуванню його значення. Звісно, що контекст допомагав правильно осягнути його негативну сутність та від'ємну емоційну експресивність. Як бачимо, антимосковська сатира повстанських колядок з метою збагачення художньо-поетичного арсеналу вдавалася до актуалізації, введення в активне побутування давніх пасивних лексичних пластів мови. А це, у свою чергу, крім безпосереднього завдання ефективного сатиричного змалювання загарбників, мало ще й ширше культурне значення — збагачувало рідну мову, помножувало її зображально-виражальний потенціал.

Подібний до описаного сатиричний ефект у колядці «По Україні» справляє ще одне, що до цього фактично не зустрічалося у фольклорній мові, вжите на позначення московських ворогів слово «тиран». Народний автор Марко Боеслав почерпнув його з літератури й публіцистики, що побутували передов-

сім у середовищі інтелігенції. Там його основне значення — жорстокий правитель, диктатор, дії якого ґрунтуються на свавіллі та насильстві, і що заради збереження насильно захопленої влади готовий на криваві репресії стосовно підданих. Таким чином через поживлення лексичного взаємообміну між різними соціальними верствами населення посилюється як культурно-духовна, так й ідейно-політична консолідація нації.

Примітно, що у даному тексті заради посилення сатиричного ефекту лексичне значення слова «тиран» доповнюється новим змістом. Тут воно стосується не окремих осіб-правителів, а усієї комуністичної суспільно-політичної системи, охоплює усіх без винятку репрезентантів московського поневолення, трактуючи їх однаково негативно як творців зла.

Щоб підкреслити цілковите духовно-моральне звиродніння російської тиранії, фокусується увагу на її «воюванні» з мертвими — оскверняють могили й глумляться над тілами загиблих:

*Борців могили тирани риють,
І «Чорний ворон» ночами виє.
Тіла вивозять героїв смілих,
В сміття ховають без труни [6, с. 373].*

У розгортанні цього мотиву колядка з одного боку опирається на Шевченкову антимосковську сатиру поезії «Розрита могила», а з іншого — виходить із прямого відображення реальних безчинств окупантів. Художній прийом звертання до авторитетного поетичного слова Кобзаря виразно підкреслює віковічну тяглість антигуманного нутра московитів, і цим викликає до них ще більшу ненависть і огиду. Тим більше, виходячи із тексту колядки, на ці безчинства скаржаться самому Богові: «Чи бачиш, Христе, народу муки?» У народному розумінні за посередництвом ритуально-сакральної сили колядки скарга обов'язково дійде до Господа, й за такі злодіяння вороги неодмінно зазнають карі.

Один з вагомих і дієвих аспектів сатири на московських загарбників — констатування їхнього невірства, безбожництва й богоборства. Для цього використовується ціла низка художніх засобів і прийомів. В одних творах прямо вказується на їхнє безбожництво:

*Київ зажурився і Софія гожа —
Церкву ж бо комуна перейма безбожна
[6, с. 365].*

⁴ Записав Євген Луньо 17.03.1991 р. у с. Бунів Яворівського р-ну Львівської обл. від Рогової Наталі, 1927 р. н., 4 кл.; Дикої Ольги, 1930 р. н., 4 кл., Дубан Марії, 1930 р. н., 4 кл. Домашній архів Євгена Луня у Яворові.

В інших колядках при цьому також широко представлені безпосередні безбожницькі антирелігійні діяння:

*Сталін сказився,
Богом зробився,
Церкви замикає,
Попів насилає* [12, с. 41].

Та в поетичному плані найбільшого сатиричного ефекту досягається через художньо довершені картини понівечених, «згвалтованих» росіянами Різдвяних свят. Сповнені психоемоційної експресії сцени замість традиційних святкового благоговіння й радощів — смутку й жалю українців майстерно спрямовані на осуд ворогів, на викликання огиди до їхнього антихристиянського, сатанинського єства.

У багатьох колядках на тлі Різдва розгорнуто цілі панорами безчинств московських окупантів. Наприклад, у творі «Бог ся рождає по світі цілому» вражаюче описується:

*Бог ся рождає по світі цілому,
але Україна в жалобі сумному:
скрізь арешти і тюрми, муки і катування,
кров українських синів злита слізьми матерів,
молодь українська гине і мов цвіт скошений в'яне
в тюрмах в муках і на чужині* [6, с. 362].

Проте найбільш зворушливо це змальовується у колядках на мотив «сумний Святий вечір». Анти-московське сатиричне наповнення цього мотиву автор детально проаналізував у окремій статті «Повстанська колядка «Сумний Святий вечір» [9]. У всіх чисельних текстових варіантах сценічно розкривається основна і єдина картина — свята вечерея, на якій не вистачає одного або кількох членів сім'ї. А причина цьому — московське поневолення. Головне художнє навантаження несе на собі контраст — сум і плач замість радості й веселості, підкреслює весь трагізм, всю гіркоту більшовицької неволі. Якою ж вона має бути страшною, щоби навіть в таке найбільш величне і радісне релігійне й народне свято, яким є Різдво Христове, тай сумувати, обливатися сльозами. Адже в цей час радіє не лише земля, а як дізнаємося з Біблії, й уся Вселенна, тобто Всесвіт.

Це контраст української релігійності як вищої, оформленої у цілісну систему духовності і невірства й безбожності ворогів. Це останнє присутнє у двох планах. Перший — невірство російських зайд-поне-

волювачів, як жалюгідний примітивний стан їхнього культурного звиродніння. Другий — це воєнничий насильницький атеїзм, як фактор державної політики радянської влади. Вся динаміка протистояння релігійності й безбожництва — це в особливий спосіб відстоювання народом своєї релігійної свободи.

Отже, у підсумку відзначимо, що політична сатира у повстанських колядках закономірно проявляється в органічному процесі адекватного відображення й осмислення фольклором взагалі і колядками зокрема тогочасної суспільно-політичної дійсності. При цьому, передовсім, творчо розвивається, згідно з новими вимогами і завданнями, багатий традиційний потенціал колядок. Водночас простежується й опертя на здобутки у висміюванні й знеславленні зовнішніх ворогів у давніх ліро-епічних жанрах й у новочасній повстанській піснетворчості.

1. Василько З. Символіка фольклорного образу / Зоряна Василько. — Львів, 2004. — 392 с.
2. Галицько-руські народні приповідки : у 3-х т. / зібрав, упорядкував і пояснив Др. Іван Франко. — Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. — Т. 1. — 832 с. — (2-е вид.).
3. Галицько-руські народні приповідки : у 3-х т. / зібрав, упорядкував і пояснив др. Іван Франко. — Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2007. — Т. 3. — 699 с. — (2-е вид.).
4. Дем'ян Г. Українські повстанські пісні 1940—2000-х років (історико-фольклористичне дослідження) / Григорій Дем'ян. — Львів : Галицька видавнича спілка, 2003. — 581 с.
5. Колядки та щедрівки в сучасних записках / упоряд. С.А. Китова. — Черкаси : БРАМА, вид. Вовчок О.Ю., 2003. — 248 с.
6. Літопис Української Повстанської Армії. Т. 25: Пісні УПА / зібрав і зредагував Зеновій Лавришин. — Торонто, 1996 ; Львів, 1997. — 556 с.
7. Луньо Є. Дорога до свого національного «я» / Євген Луньо // Народний епос. Українська література: програмні тексти, ілюстрації, пояснення, завдання, тести / автор-упорядник Євген Луньо. — Випуск 12. — Київ : Всеуито, 2002. — С. 5—6. — (Сер. «Усе для школи», 10 клас).
8. Луньо Є. Народний епос ХХ століття: особливості і специфіка / Євген Луньо // Народний епос. Українська література: програмні тексти, ілюстрації, пояснення, завдання, тести / автор-упорядник Євген Луньо. Випуск 12. — Київ : Всеуито, 2002. — 64 с. — (Сер. «Усе для школи», 10 клас).

9. *Луцько Є.* Повстанська колядка «Сумний Святий вечір» / Євген Луцько // Народознавчі зошити. — 2003. — № 1—2. — С. 34—39.
10. *Луцько Є.* Сатирична рецепція царської Росії у стрілецьких піснях / Євген Луцько // Народознавчі зошити. — 2007. — № 3—4. — С. 243—255.
11. Народне слово: Збірник сучасного українського фольклору / упор., передм., вступ і прим. Ю. Семенка. — Нью-Йорк ; Мюнхен, 1964. — 128 с.
12. Повстанські коляди: пісні, зібрані у Західному Поділлі / упорядкування, вступна стаття, примітки Ростислава Крамара. — Тернопіль : Лілея, 1995. — 48 с.
13. *Сенько Г.* Народні приповідки-частівки про національно-визвольну боротьбу 1917—21 рр. / Григорій Сенько. — Буенос-Айрес : Перемога, 1953. — 46 с.
14. *Сокіл В.* Українські історико-героїчні перекази: структурно-семантичний та поетичний аспекти / Василь Сокіл. — Львів : Інститут народознавства НАН України, 2003. — 320 с.
15. Яворівщина у повстанській боротьбі. Розповіді учасників та очевидців / записав і упорядкував Євген Луцько. — Т. 1: Наконечне Перше, Наконечне Друге. — Львів : Літопис, 2005. — 376 с. + XXXII с.
16. *Яворницький Д.* Історія запорізьких козаків / Дмитро Яворницький ; пер. з рос. І.І. Сварника ; упоряд. іл. О.М. Апанович — Львів : Світ, 1990. — Т. 1. — 319 с.

Yevhen Lunyko

SATIRICAL VISION OF MOSCOW-COMMUNIST OCCUPIERS IN INSURGENT CAROLS

The article examines the genesis and dynamics of satire on Moscow occupiers in insurgent carols, its traditional and contemporary component, identifies the main objects of satirical depiction and interpretation. Also analyzed ideological and semantic content, artistic and poetic tools and functional specificity of insurgent satire.

Keywords: political satire folklore, insurgent carols, Moscow invaders, the Communists, the Russian occupation.

Евген Луцько

САТИРИЧЕСКАЯ ВИЗИЯ МОСКОВСКО-КОММУНИСТИЧЕСКИХ ЗАХВАТЧИКОВ В ПОВСТАНЧЕСКИХ КОЛЯДКАХ

Рассмотрены генезис и динамика развития антимосковской сатиры в повстанческих колядках, ее традиционная и новая составляющая, выделены основные объекты сатирического изображения и осмысления. Также проанализированы идейно-смысловое наполнение, художественно-поэтические средства и функциональная специфика этой сатиры.

Ключевые слова: политическая фольклорная сатира, повстанческие колядки, московские захватчики, коммунисты, российская оккупация.